

O‘ZBEKISTONNING SUV HAVZALARIGA MARSHRUTLAR TAYYORLASHNING TURIZMDA TUTGAN O‘RNI

Soatov Yusuf Xo‘jayor o‘g‘li

Renessans ta’lim Universiteti iqtisodiyot

kafedrasida katta o‘qituvchisi

soatovyusuf@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Hozirgi rivojlangan jamiyatimizda sayohat-sayrga chiqmagan bironta inson bo‘lmasa kerak. Ushbu sayrlarning asosiy yo‘nalishlari dengiz va plaj hududlariga amalga oshirmoqda. Bu tatqiqoda O‘zbekistonning suv havzalariga marshutlar amalga oshirish ahamiyatiga to‘xtalamiz.

Kalit so‘zlar: Aydar-Arnasoy, texnologik xarita, ekoturizm- rekreatsiya.

ABSTRACT

In this article, there should not be a single person who did not travel in our now developed society. The main routes of these walks are implementing to the sea and beach areas. The importance of the implementation of marshuts to the water bodies of Uzbekistan

Keywords: Aydar-Arnasoy, technological map, ecotourism - recreation.

KIRISH

Biz mamlakatimizda ekoturizmni faqat biologik resurslar asosida emas balki, vatanimizning suv havzalarida ham rivojlantirishimiz lozim. Chunki, O‘zbekistonda 500 dan sal ko‘proq ko‘llar, maydoni 10 km² dan ko‘proq 32ta ko‘llar bor. O‘zbekistonda eng katta ko‘llar tizimi – bu Aydar-Arnasoy, maydoni 3600 km², hajmi esa 42 km³, hamma suv omborlari zaxirasidan ustun turadi.

Ko‘llardan tashqari hozirgi vaqtda respublikada 55 suv ombori ishlab turibdi. Ularning to‘liq loyiha hajmi 18,8 km³, foydalisi–14, 8 km³ dan iborat. Eng yiriklari: Tuyamo‘yin, Chorvoq, Tudako‘l, Kattaqo‘rg‘on suv omborlari hisoblanadi. Ular daryo suv oqimlarini yil davomida boshqarib turish, ekinlarni sug‘orish davrida foydalanish, favqulodda suv toshqinlarini oldini olish uchun qurilgan. Ekoturizm-rekreatsiyani rivojlantirishda qayd qilingan ko‘llar va suv omborlaridan foydalanish xalqaro ekoturizmni ham, ichki ekoturizmni ham rivojlantirishdagi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Turistik marshrutning texnologik xaritasi. Turistik marshrutning texnologik xaritasi turning asosiy hujjati hisoblanadi va bu texnologik xarita rasmiy jihatdan to‘ldirilishi va turistik firmaning rahbari tomonidan imzolanishi va muhrlanishi kerak. Quyidagi texnologik xaritani to‘ldirish namunalarini keltiramiz:

Turistik ekskursiya marshrutining texnologik xaritasi

1. Marshrutning nomi, mavzusi–***«Aydarko‘lda dam oling» ekoturizm-rekreatsiya marshruti***
2. Marshrutning muddati (boshlanishi va tugashi)- ***1 kun,may 2021yil.***
3. Marshrut turi – ***ekoturizm-rekreatsiya***
4. Marshrut masofasi (km)-***150 km***
5. Marshrut harakatlanishi:-***Avtobusda va piyoda***
 - a) transportda (km)-***140 km***
 - b)piyoda (km)- ***5 km***
 - v) mahalliy transportda (km)-***0***
 - g) suv havzalarida (km)-***5 km***
6. Marshrutdagi turistlar soni- ***20 ekoturist va 3 xizmat qiluvchilar.***
7. Marshrutdagi ekskursiyalar mavzusi va yozma shakli- ***ilova qilinadi.***
8. Marshrut egasi bo‘lgan korxonalar manzili- ***Samarqand shahri, Amir Temur ko‘chasi, 9-uy, telefon-.....***

M.O‘. Rahbarning ismi familiyasi va imzosi-

Turistik marshrutning hujjatlari. Har bir tur uchun texnologik hujjatlar yig'indisi quyidagilardan iborat bo'ladi:

1. Marshrutda turistlar sayohatning texnologik xaritasi
2. Marshrutda xizmatlar ko'rsatuvchi turistik korxonalarining buyurtmalarni bajarish grafigi-...*may 2021 yil*
3. Turistik sayohat yo'llanmasiga axborot varaqasi
4. Hamkorlar bilan shartnomalar (mehmonxona, transport, ekskursiya byurolari, turistik tashkilotlar).
5. Turning bahosi (kalkulyasiyasi)- *50 000 so'm.*
6. Marshrutning yozma matni-**ilova qilinadi.**
7. Marshrutning harakatlanish grafigi-**ilova qilinadi.**
8. Marshrutning karta sxemasi-**ilova qilinadi.**
9. Marshrut davomida (avtobusda, yig'ilishlarda) beriladigan axborotlar ro'yxati, manbalari, mazmuni-**ilova qilinadi.**
10. Turistlar uchun maslahat bukleti (marshrutda qanday kiyim yoki poyafzal kerak bo'lishi, marshrutdagi ekskursiyalar vaqtida nimalar kerakligi va hakoza).
11. Marshrut haqida ma'lumotlar to'plami.
12. Marshrut haqida bukletlar, reklama variantlari.
13. Transport vositalarining yo'l qoidalariga asosan harakatlanish hujjatlari.
14. Marshrutda yo'l-yo'lakay to'xtash ob'yektlari (qisqa muddatli dam olish, choy ichish, axborotlar eshittirish va boshq...).

Marshrutning trassa pasporti

Ob'yektlar	Trassa	km	Harakatlanish vositasi
1.Samarqand-Jizzax-Aydarko'l	Katta O'zbek trakti-Samarqand-Toshkent yo'li	150	Avtobusda
2.Aydarko'l sohillari bo'ylab ekskursiyalar	Aydarko'l sohillaridagi mahalliy yo'llar, Aydarko'lda	5 5	Piyoda Suv havzasida
3.Aydarko'l-Samarqand	Katta O'zbek trakti-Samarqand yo'li	100	Avtobusda

M.O' : Rahbarning ismi familiyasi va imzosi

Mavzuda keltirilgan ma'lumotlar, mulohaza–fikrlar turistik marshrutni, turni loyihalashtirish o'z tarkibiga murakkab talablarni, jarayonlarni olishni ko'rsatdi. Turistik marshrut loyihasi puxta, har taraflama hisob-kitoblar xulosalar asosida loyihalashtirilsa turistik marshrutni ishlab chiqish va iste'molga berish oson kechadi. Bu turga talab oshadi, natijada turistik marshrut ishlab chiqqan firmaga ishonch kuchayadi.

Turizmdagi ma'lumotlardan ma'lumki, turistik ob'yektga turistlar oqimining ko'payishiga birinchi navbatda turistik marshrutda bo'lgan va bu marshrutdagi xizmatlardan qoniqish hosil qilgan turistlarning o'zi bo'lgan marshrut haqida yaqinlariga va tanishlariga zavq-shavq bilan so'zlab berishi axborot yetkazishi hisoblanadi. Bu turizmda eng qulay reklamadir. Shuning uchun ham, ekoturizm-rekreatsiya marshrutlarda rejalashtirila yotgan ekskursiya marshrutlari iloji boricha mahalliy qiziqarli ob'yektlarni qamrab olishlari kerak. Buning uchun, turoperator har bir ekoturizm-rekreatsiya marshrutlari o'tiladigan joylardagi turistik resurslarni yaxshi bilishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Aydar (Haydar) ko'li, Nurota tog' tizmalarining shimolida joylashgan. Shimoliy qirg'oqlari Sharqqiy Qizilqumga tutashadi. Jizzax va Navoiy viloyatlarining hududlarida. Aydar ko'lining o'rni Nurota sinklinal tektonik bukilmassidan iborat. 1969 yilgacha Aydar sho'rxogi botig'ida mayda sho'r ko'llar va sho'rlar (Jalpoqsho'r) keng tarqalgan edi. 1968-1969 yillarda yog'igarchilikning haddan tashqari ko'p bo'lganligi natijasida Sirdaryo oqimining bir qismi (qariyb 21 km³) Chordara suv ombori va Arnasoy orqali Aydar botig'iga oqizildi. Chunki, Orol dengiziga oqizish uchun shuncha suv Sirdaryoning o'zaniga sig'mas edi. Aydar ko'li shu tariqa tashkil topdi.

Aydar ko'lining tog' etagidagi janubiy qirg'oqlari ancha teki va suv osti yon bag'irlari nisbatan tikroq, shimoliy qirg'oqlari notekis va qiya, orol va yarim orollar mavjud. Aydar ko'lining shimoliy qismi ancha sayoz bo'lib, o'rtacha chuqurligi 10-12 metr, chuqur joylari 26-30 metr, ayrim joylari 40 metrgacha yetadi.

Aydar ko‘li tor yo‘laklar orqali Tuzkon va Arnasoy ko‘llarining hududlari bilan tutashgan. Aydar ko‘li Jizzax viloyatining Oqbuloq, Sangzor daryosining Qiyli tashlamasi, chordara suv ombori va Arnasoyga quyilayotgan Markaziy Mirzacho‘l tashlamasi oqimi hisobiga to‘yinadi.

1994-1995 yillarda qish va bahorda chordara suv omboridan katta hajmda suv kelishi natijasida Arnasoy, Tuzkon va Aydar ko‘llarining suv maydoni 184 ming ga dan 320 ming gektarga yetdi. Uzunligi 159 km, eni 26 km ni tashkil qildi.

Suvning minerallasuv darajasi 1 litrda qariyb 10-12 g va undan ortiq. Aydar ko‘lining qirg‘oqqa yaqin sayoz joylari va orollari atrofi qamish va boshqa suv o‘simliklari bilan band. Aydar ko‘lida zog‘ora baliq, laqqa baliq turlari mavjud. Baliq ovlanadi (yiliga o‘rtacha 3 ming tonna atrofida). Qoravoy, soqqaqush, chayka, yovvoyi o‘rdaklar va boshqa ko‘plab turlardagi suv qushlari yashaydi. Hozirda Aydar-Arnasoy ko‘llari tizimlari vatanimizda qishlovchi qushlar uchun respublikamizdagi eng katta va qulay tabiiy sharoitlari bo‘lgan suv havzasi hisoblanadi¹. Shu bilan birga, vatanimizda milliy turizmni rivojlantirishda suv havzalaridan foydalanishda dastlabki turistik markazga aylanib bormoqda.

Zanimimizning betakror tabiati, turfa manzaralarga boy so‘lim go‘shalari har qanday odamni maftun etadi. Aydar, Arnasoy va Tuzkon ko‘llari birlashgan joyda hosil bo‘lgan Aydarko‘l ko‘llar tizimi kattaligi jihatdan Markaziy Osiyoda to‘rtinchi o‘rinda turadi.

Aydarko‘l ma‘muriy jihatdan Jizzax va Navoiy viloyatlari hududida joylashgan bo‘lib, uning shimoliy hududi qisman Qozog‘iston Respublikasini ham o‘z ichiga oladi. Nurota tog‘ tizmalarining shimoliy etagida joylashgan ko‘lning shimoliy qirg‘oqlari sharqiy Qizilqumgacha tutashib ketgan. Maydoni 3702 kvadrat kilometr, uzunligi 350 kilometrdan ortiq, kengligi 40 kilometrga yetadigan ko‘lning o‘rtacha chuqurligi 10-12 metr, chuqur joylari 26-30, hatto 40 metrga ham boradi. Undagi suv hajmi respublikamizdagi barcha suv omborining suv hajmidan ikki barobar ko‘p.

¹.Ўзбекистон миллий энциклопедияси, Тошкент, Давлат миллий нашриёти, 2005, 156-б.

Ushbu ko‘llar ichida dastlab Tuzkon ko‘li vujudga kelgan. O‘tgan asrning 60-yillarida Mirzacho‘lda yerlarning intensiv o‘zlashtirilishi kollektor-zovur tizimlarining vujudga kelishiga sabab bo‘ldi. Hudud yer yuzasining Aydarko‘l botig‘i tomon qiya bo‘lganligi tufayli kollektor zovur suvlari va yerosti suvlari Aydarko‘l hamda Tuzkon tomon harakatlana boshladi. Natijada Tuzkon botig‘ida doimo suv saqlanib, Aydarko‘l va Arnasoy botiqlarining eng chuqur joylarida alohida kichik ko‘llar hosil bo‘ldi.

Hudud suvga to‘lgunga qadar sho‘rxoklar, botqoqliklardan, yozda suvi qurib, tagida tuz qoladigan alohida sayoz kichik ko‘llardan iborat bo‘lgan. 1969 yilda botiqqa katta miqdordagi suvning tashlanishi, keyingi yillarda Chordara suv omboridan ortiqcha suvning quyib yuborilishi natijasida turg‘un suv havzasi paydo bo‘ldi. Shu tariqa Aydar, Tuzkon va Arnasoy ko‘llari bir-biriga qo‘shilib ketdi. Buning natijasi o‘laroq, hududda o‘ziga xos mikroiklim shakllanib, yangi o‘simlik va hayvonot dunyosi yuzaga keldi. Ayniqsa, mutlaqo yangi qushlar dunyosi shakllandi.

Ko‘llar maydonining kattalashuvi, chuqur bo‘lmagan suv havzalarining paydo bo‘lishi, ozuqa va himoya sharoitlarining qulayligi qushlarning yashashi va ko‘payishiga xizmat qilmoqda. Bu yerda 14 turkumga mansub 220 tur qushlar borligi aniqlandi.

Shunga qaramay, mavjud qush turlari yil sayin kamayib borayotgani ham kuzatilmoqda. Jumladan, 2000 yilda 192 ming (37 tur), 2004 yilda 32 ming (43 tur), 2007 yilda esa 24 ming (72 tur) qushlar hisobga olingan. Bular orasida umumbashariy xavf ostida turgan, muhofazaga muhtoj bo‘lgan qushlar ham ancha. Jinalak saqoqush, oqbosh o‘rdak, ola qanotli o‘rdak, qironqora, uzun quyruq suv burguti, tasqara, yo‘rg‘a tuvaloq shular jumlasidan. Shundan 13 turdagi qushlar xalqaro, 24 turi esa O‘zbekiston “Qizil kitob”iga kiritilgan.

Mutaxassislarining fikricha, qish mavsumida ko‘lda ilmiy turizmni rivojlantirish viloyat ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayoti uchun nihoyatda istiqbolli soha hisoblanadi. Sababi, Aydarko‘l Markaziy Osiyoda qushlarning uchib o‘tuvchi yo‘lida joylashgan bo‘lib, noturistik mavsumda yuzlab qushlar bu yerga qishlov uchun uchib keladi. Bu, o‘z navbatida, jahon ornitologlarining ham qiziqishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Ko'l baliq ovini xush ko'ruvchilar uchun o'zgacha kayfiyat bag'ishlaydi. Aydarko'lining suvosti dunyosi rang-barang va o'ziga xos. Bu yerda baliqning 22 turi mavjud. Shundan 13 turi mahalliy hisoblanadi. Oq amur, gambuziya, do'ngpeshona kabi baliq turlari keltirib ko'paytirilgan.

Ko'lining o'simlik dunyosi ham o'ziga xos. Bu yerda daraxtlarning 9 turi, shu jumladan, 21 buta, 9 yarim buta, 19 butacha, 96 ko'p yillik o'tlar hamda 146 bir yillik o'tlar (jami 300 xil o'simlik) turi ro'yxatga olingan. Cuv o'tlarining 25 turi aniqlangan, ulardan 13 xili diatom, 8 tasi ko'k-yashil, 4 tasi yashil suv o'tlariga mansub sanaladi, — deydi viloyat tabiatni muhofaza qilish qo'mitasi mutaxassisi Komil Qarshiboyev. — Ushbu suv o'tlarining 6 turi barcha mavsumda keng tarqaladi. Ko'llarda suv o'tlarning mavsumiy o'zgarishi yil davomida o'zgarib turuvchi tashqi muhit ta'sirlariga bog'liq.

Aydar-Arnasoy ko'llari qirg'oqlarida turli xil kenglikka ega bo'lgan to'qayzorlarning mavjudligi unga yanada betakrorlik, maftunkorlik, tabiiylik baxsh etadi. To'qaylar tashqi omillar hisobiga o'zgaruvchan xususiyatga ega bo'lib, suv toshqini yillarida ular suv ostida qolishi yoki ko'l chekingan paytlarda to'qay maydonlari qirg'oq tomon siljishini kuzatish mumkin.

To'qayzorda o'sadigan turong'il, shumtol, jiyda, yulg'un, tol, oq va qora jing'il, saksovul, sho'rajriq, qamish, yantoq, shirinmiya, ilonchirmoviq, pechak, jinjak, oqboosh kabi daraxt, buta va o'simliklarning aksariyati suv toshib turishi va sho'rlangan sharoitda o'sishga moslashgan.

Hududning boy o'simlik dunyosi, rang-barang hayvonot olami tabiat shaydolarini birdek o'ziga maftun etadi. Suv bo'yida maroqli hordiq chiqarish esa ko'lining turistik imkoniyatlari istiqbolli ekanligini ko'rsatadi. Qolaversa, uning muhim tarkibiy qismi bo'lgan Tuzkon ko'li o'zining shifobaxsh balchig'i bilan mahalliy aholi e'tiborini qozongan.

Haydarko‘l-Arnasoy suv havzasidan ekoturizm va rekreatsiya turizmlarida foydalanish imkoniyatlari

1971 yil 2 fevralda suv va botqoq hududlar to‘g‘risidagi xalqaro konvensiya imzolandi. 1997 yildan boshlab ushbu sana jahon suv va botqoq hududlarni muhofaza qilish kuni sifatida keng nishonlab kelinmoqda. Ushbu xalqaro konvensiyaga 160 dan ortiq mamlakat a‘zo. 2001 yil 30 avgustda O‘zbekiston ham ushbu konvensiya a‘zosi bo‘ldi. 2008 yil 20 oktyabrdan boshlab Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimi xalqaro muhofaza etiladigan ko‘llar maqomini oldi.

Zaminimizning betakror tabiati, turfa manzaralarga boy so‘lim go‘shalari har qanday odamni maftun etadi. Aydar, Arnasoy va Tuzkon ko‘llari birlashgan joyda hosil bo‘lgan Aydarko‘l ko‘llar tizimi kattaligi jihatdan Markaziy Osiyoda to‘rtinchi o‘rinda turadi.

Aydarko‘l ma‘muriy jihatdan Jizzax va Navoiy viloyatlari hududida joylashgan bo‘lib, uning shimoliy hududi qisman Qozog‘iston Respublikasini ham o‘z ichiga oladi. Nurota tog‘ tizmalarining shimoliy etagida joylashgan ko‘lning shimoliy qirg‘oqlari sharqiy Qizilqumgacha tutashib ketgan.

Maydoni 3702 kvadrat kilometr, uzunligi 350 kilometrdan ortiq, kengligi 40 kilometrga yetadigan ko‘lning o‘rtacha chuqurligi 10-12 metr, chuqur joylari 26-30, hatto 40 metrga ham boradi. Undagi suv hajmi respublikamizdagi barcha suv omborining suv hajmidan ikki barobar ko‘p. Ushbu ko‘llar ichida dastlab Tuzkon ko‘li vujudga kelgan. O‘tgan asrning 60-yillarida Mirzacho‘lda yerlarning intensiv o‘zlashtirilishi kollektor-zovur tizimlarining vujudga kelishiga sabab bo‘ldi. Hudud yer yuzasining Aydarko‘l botig‘i tomon qiya bo‘lganligi tufayli kollektor zovur suvlari va yerosti suvlari Aydarko‘l hamda Tuzkon tomon harakatlana boshladi. Natijada Tuzkon botig‘ida doimo suv saqlanib, Aydarko‘l va Arnasoy botiqlarining eng chuqur joylarida alohida kichik ko‘llar hosil bo‘ldi.

*Aydarko 'lga albatda Jizzax viloyati, Mirzacho 'l tumanining markazi
Gagarin shahri orqali borish qiziqarli hisoblanadi.*

NATIJALAR

Hudud suvga to'lgunga qadar sho'rxoklar, botqoqliklardan, yozda suvi qurib, tagida tuz qoladigan alohida sayoz kichik ko'llardan iborat bo'lgan. 1969 yilda botiqqa katta miqdordagi suvning tashlanishi, keyingi yillarda Chordara suv omboridan ortiqcha suvning quyib yuborilishi natijasida turg'un suv havzasi paydo bo'ldi. Shu tariqa Aydar, Tuzkon va Arnasoy ko'llari bir-biriga qo'shilib ketdi. Buning natijasi o'laroq, hududda o'ziga xos mikroiklim shakllanib, yangi o'simlik va hayvonot dunyosi yuzaga keldi. Ayniqsa, mutlaqo yangi qushlar dunyosi shakllandi.

Ko'llar maydonining kattalashuvi, chuqur bo'lmagan suv havzalarining paydo bo'lishi, ozuqa va himoya sharoitlarining qulayligi qushlarning yashashi va ko'payishiga xizmat qilmoqda. Bu yerda 14 turkumga mansub 220 tur qushlar borligi aniqlandi. Shunga qaramay, mavjud qush turlari yil sayin kamayib borayotgani ham kuzatilmoqda. Jumladan, 2000 yilda 192 ming (37 tur), 2004 yilda 32 ming (43 tur), 2007 yilda esa 24 ming (72 tur) qushlar hisobga olingan.

Bular orasida umumbashariy xavf ostida turgan, muhofazaga muhtoj bo'lgan qushlar ham ancha. Jinalak saqoqush, oqbosh o'rdak, ola qanotli o'rdak, qironqora,

uzun quyruq suv burguti, tasqara, yo‘rg‘a tuvaloq shular jumlasidan. Shundan 13 turdagi qushlar xalqaro, 24 turi esa O‘zbekiston “Qizil kitob”iga kiritilgan.

Mutaxassislarning fikricha, qish mavsumida ko‘lda ilmiy turizmni rivojlantirish viloyat ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayoti uchun nihoyatda istiqbolli soha hisoblanadi. Boisi Aydarko‘l Markaziy Osiyoda qushlarning uchib o‘tuvchi yo‘lida joylashgan bo‘lib, noturistik mavsumda yuzlab qushlar bu yerga qishlov uchun uchib keladi. Bu, o‘z navbatida, jahon ornitologlarining ham qiziqishiga sabab bo‘lishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги Қонуни. –Т.: 1999 йил 20 август.
2. ««Ўзбектуризм» Миллий Компаниясини ташкил қилиш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 27 июлдаги ПФ480-сонли Фармони.
3. Ахмедов Х.И, Аллабергенов А.А. «Туризм фаолиятини ташкил этиш» Т: 2004. 210 б.
4. Амриддинова Р.С. «Экскурсия ишини ташкил этиш» (Маъруза матни) Самарканд 2008. 88 б.
5. <https://lex.uz/ru/docs/-55594>
6. <https://lex.uz/docs/-75375?ONDATE=19.04.2018%200>